

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 6 (241) БЕРЕЗЕНЬ

2012

2012 березень № 6 (241)

ВІСНИК
ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Частина I

Заснований у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію: серія КВ № 14441-3412ПР,
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено
до переліку наукових фахових видань України
(історичні науки)

Постанова президії ВАК України від 14.10.09 №1-05/4

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол №6 від 27 січня 2012 року)

Виходить двічі на місяць

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступники головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Історичні науки»:

Члени редакційної колегії:

Головний редактор –

Бур'ян М. С., доктор історичних наук, професор

Заступник

головного редактора –

Грицьких І. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

**Відповідальний
секретар –**

Савенков В. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Борисова О. В., доктор історичних наук, професор

Віднянський С. В., доктор історичних наук, професор

Гійсов Т. Г., доктор історичних наук, професор

Гончар Б. М., доктор історичних наук, професор

Дончевський Г. Н., доктор економічних наук, професор

Дъмін О. Б., доктор історичних наук, професор

Качараба С. П., доктор історичних наук, професор

Климов А. О., кандидат історичних наук, професор

Михальський І. С., доктор історичних наук, професор

Посохов С. И., доктор історичних наук, професор

Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор

Рубель В. А., доктор історичних наук, професор

Савенкова І. Ю., кандидат історичних наук, доцент

Фісанов В. П., доктор історичних наук, професор

Хазанов А. М., доктор історичних наук, професор

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Редколегія “Вісника” приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, праве й ліве) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (**), 2012.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (ширифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх дослідження і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі передлічені елементи повинні бути стилістично представлени в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Література” або після слів „Література і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім’я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю заключають 3 анотації обсягом 8 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім’я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім’я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

1.	Бевзюк Є. В. Ян Коллар – діяч словацького відродження....	5
2.	Городня Н. Д. Азійсько-Тихоокеанська політика адміністрації Б. Обами.....	17
3.	Грубінко А. В. Формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Маастрихтського договору: позиція Великої Британії.....	25
4.	Кириченко О. Б. Є. К. Бюцов на службі у дипломатичних установах Російської імперії в Японії.....	37
5.	Ковальчук С. В. Фінансове становище партії конституційних демократів в роки першої російської революції (1905 – 1907 рр.).....	49
6.	Набока О. В. Місія П. Паркера в Китай (1856 – 1857) та американсько-британські протиріччя відносно Тайваню	54
7.	Панченко Г. Ю. "Трансатлантична тріщина" у відносинах між США та ЄС на початку ХХІ ст.	63
8.	Роман'янко О. В. Коллаборационистские формирования из советских граждан в силовых структурах нацистской Германии (1941 – 1945). Проблема классификации и численности.....	70
9.	Харковський Р. Г. Турецько-єгипетська криза 1831 – 1833 рр. та політика Ліппневої монархії стосовно Єгипту.....	77

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

10.	Борисова О. В. Соціально-економічні і політичні чинники литовської експансії на українські землі наприкінці XIII – XIV ст.	88
11.	Зеркаль М. М. Вищі органи виконавчої влади України та проблеми освіти етносів (1990 – 2000-і роки): історія питання	99
12.	Камінська О. А. Політика уряду Російської імперії щодо розвитку морського комерційного флоту Чорноморсько-Азовського басейну (друга половина XIX ст.).....	109
13.	Козырева М. Э. Международная помощь голодающим на Юге Украины в 1921 – 1923 гг.: национальный компонент...	117
14.	Ладига Л. І. Діяльність сільбудів в Україні у 20-х рр. ХХ століття.....	125
15.	Макушенко Я. С. Громадське та релігійне життя німців Південної України (кінець XIX – початок ХХ ст.).....	132

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

16. **Богданова Т. Г.** Британська та американська історіографія доктрини "відкритих дверей" у Китаї 1899 р..... 141
17. **Дегтярьов С. І.** Історія місцевої бюрократії Російської імперії кінця XVIII – XIX ст. (на матеріалах російських дисертацій 1990-х – 2000-х років)..... 147
18. **Зеленцова С. М.** Публіцистичні документи як джерело з історії анархістського руху в Україні (1903 – 1914 pp.)..... 163
19. **Калініченко В. В.** Земельна громада в доколгоспному селі (1917 – 1930 pp.): аналіз сучасної зарубіжної історіографії... 170
20. **Кожушко А. В.** Боротьба захисників бухарського гарнізону проти монголів (1220 р.) за повідомленнями персидського історика Рашид ад-Діна..... 183
21. **Крюков В. Г.** Еволюція семантики етноніму "бурджан" / بُرْجَان / у творах "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя..... 189
22. **Куйбіда В. В.** Історіографія становлення народної природничої термінології в 1850 – 1905 рр. 202
23. **Потапенко Я. О.** Історична рецепція соматичних аспектів владно-політичного дискурсу..... 211
24. **Сбродов А. А.** О работе В. М. Бейлиса над текстом "Ta'riх" Халифы ибн Хайята ал-'Усфури (IX в.) 220

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

25. **Скиба А. Ю., Зуєва А. А.** 20 лет без "Союза" (по матеріалам "круглого стола") 226

Відомості про авторів..... 230

УДК 930.2 = 411.21 «08/09»

В. Г. Крюков

**ЕВОЛЮЦІЯ СЕМАНТИКИ ЕТНОНІМУ "БУРДЖАН" / بُرْجَان /
У ТВОРАХ "АСТРОНОМІЧНОГО" ЖАНРУ АРАБСЬКОЇ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ПИСЕМНОЇ ТРАДИЦІЇ ДОБИ РАНЬОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Залучення інформації арабських писемних документів доби раннього середньовіччя про слов'ян являє важливу складову дослідження етноісторичних процесів, що відбувалися у Центральній, Східній, та у Південно-Східній Європі на початковому етапі формування слов'янських етносів. Особливу значність у цих дослідженнях має вивчення еволюції семантики етноніму "бурджан", який в арабській географічній літературі має значення "болгари". Дійсно, якщо третю літеру арабського написання цього етноніму, а саме "джим" / ج /, замінити літерою "гайн" / گ /, а його останню літеру "нун" / ن / – літерою "ра" / ر /, то можна відновити його первісну форму, тобто "бургар" / بُرْغَار / [17, с.26–29]. Семантика даного етноніму поширювалася як на угро-тюркські кочові протоетнічні спільності, що з кінця V до середини VII ст. заселяли степову смугу, яка простягалася зі сходу на захід від басейну ріки Кубані до Нижнього Подунав'я, так і на ті етнічні спільності, що увійшли до складу Болгарської держави [35, с.467–495; 27, р.4–209], заснованої в 680 р. у північно-східній частині Балканського півострова [4, с.172–173; 23, с.60–62, 120–124].

Інформація про етнічну спільність, звану "бурджан", міститься в творах учених Арабського халіфату, що були написані протягом періоду, що тривав від часу поміж 836 і 847 рр. [5, с.511–512; 12, с.195] до часу поміж 877 і 918 рр. [45, р.1004–1005]. Використання цієї інформації у якості наукового джерела є можливим лише на засадах її виокремлення із загальної сукупності численних повідомлень досліджуваних нами писемних джерел про етнічні спільності Європи означеної історичної доби, а також її систематизації з урахуванням послідовності та часу її виникнення. Таким чином, метою даного наукового дослідження є виявлення на засадах джерелознавчого аналізу текстів тих творів, що належать до "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, змін у семантичному значенні етноніму "бурджан" на різних етапах етногенезу кочових племен угро-тюрків, які являли складову процесу формування етносу, відомого як дунайські болгари.

У європейському орієнталістичному джерелознавстві аналіз текстів творів, що належали до "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя здійснювали австрійський орієнталіст Ханс Мжик [42, с.161–193; 43,

s.172–202; 44, s.5–166], італійський арабіст Карло Налліно [46, p.5–55; 47, p.45–66; 48, p.525–558], а також бельгійський дослідник Ернст Хонігманн [32, s.123–125, 143–148]. Втім, спроби виявлення саме у часовому вимірі етимології та семантики етнонімів, які містяться в досліджуваних ними писемних документах, в наукових пошуках названих учених не простежується.

Найбільш ранні за часом свого походження згадки етноніму "бурджан" містяться у творах представників так званого "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя. Зокрема, у "Кнізі картини Землі" / كِتَابُ صُورَةَ الْأَرْضِ /, яку написав поміж 836 і 847 рр. арабський астроном, математик і географ Абу Дж'фар Мухаммад ібн Муса ал-Х'варізмі, міститься окремий розділ, що має називу "Місця [на карті], у яких описані межі країн" [31, s.104–105]. В цьому розділі повідомляється про "країну Сарматійя, а вона [є] земля бурджан" / بَلَادُ سَرْمَاطِيَّهُ وَهِيَ أَرْضُ بُرْجَانٍ /. Зазначимо, що назва цієї "країни" та інформація про її межі запозичені із твору античного астронома і географа II століття Клавдія Птолемея, відомого як "Географічний порадник" / ἡ γεωγραφική υφήγησις / [29, III, 5, 1]. Згідно з цією інформацією, "Європейська Сарматія" / Σαρματία η εν Ἔυρώπῃ / розташовувалася на території, що простягалася із заходу на схід від ріки Вісли до ріки Дон, а з півночі на південь – від південного узбережжя Балтійського моря до Карпатських гір [20, с.5, 21]. При цьому належить зважати на те, що гідронім "Τάναϊς ποταμός" за уявленнями античних авторів означав не власне ріку Дон, а ріку Сіверський Донець, сполучену з Нижнім Доном [7, IV, 115, 116].

Втім, у назві даної "країни" спостерігається переусвідомлення ал-Х'варізмі інформації Клавдія Птолемея у відповідності до реалій тієї етнічної ситуації, що склалася у Північному Причорномор'ї через три століття після смерті Клавдія Птолемея. Дійсно, предки кочівників-болгарів у 375 р. в складі угро-тюркської орди гунів просунулися уздовж західного узбережжя Азовського моря до північно-причорноморських степів, після чого завдали поразки племенам готів, які на той час залидовували згадані землі. Підкоривши остготів-грейтунгів і витиснувши вестготів-тервінгів у Фракію [2, XXXI, 3, 1, XXXI, 3, 6, XXXI, 4, 13], гуни під 376 р. тимчасово призупинили свій наступ у західному напрямі, і перебували у степах Північного Причорномор'я протягом наступних 60-ти років.

Лише наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. V ст. гунська орда разом з підкореними нею племенами кочівників Північного Причорномор'я та Західного Прикавказзя вторгнулася у Фракію, після чого захопила Паннонію [10, с.52–53]. На території цієї низовини та на прилеглих до неї землях на початку V ст. був створений гунський військово-політичний союз племен, до складу якого ввійшли угро-тюрки, алано-сармати, та германці-грейтунги [53, p.61–62, 161–167; 24, s.270]. Разом з цим, гуни контролювали також степову смугу Північного

Причорномор'я, яку залюднили східні угрупування угро-тюрків, відомі як акацири та хайландури. Але після смерті у 453 р. правителя гунів Аттіла згаданий військово-політичний союз племен розпався, і дана подія спричинила відхід до степів Дніпро-Дунайського межиріччя західних угрупувань угро-тюрків. Процес розселення цієїprotoетнічної спільноти у степах Північного Причорномор'я, Приазов'я, Нижнього Подоння та Прикубання завершився у 463 р., коли у степи північно-причорноморські степи вторгнулася угро-тюркська орда, відома як сарагури, яка підкорила собі акацирів [6, с.103, 107].

Від тих часів, а саме від 480 р., походить найбільш рання за часом походження інформація візантійських писемних джерел про ті угротюркські кочові людності, на які поширилася загальна етнічна назва "болгари" [23, с.75; 34, р.135]. Згідно з цією інформацією, з кінця V до середини VII ст. у степах Дунайсько-Донського межиріччя, Західного Приазов'я та Прикубання кочували декілька орд угро-тюрків, до складу яких входила певна кількість окремих племінних угрупувань. З часом на ці орди поширилися етнічні назви племен, які їх очолювали [40, с.109]. За даними "Вірменської географії" VII ст., автором якої імовірно був Ананій Ширакаци, міститься перелік етнічних назв тих орд, які залюднювали степи, що простягалися на північний захід від Кавказьких гір. То є "купі-булгар", "дучі-булкар", "огхондор блкар", та "чдар-болкар" [9, с.33; 6, с.106, 113]. Ці етноніми є подвійними, і першу їх частину складають назви великих орд. Зокрема, етнічна назва "купі" у формі "коуртоу" в творі візантійського автора середини X століття, імператора Константина VII Багрянородного згадана у якості складової етноніму "Коуртоуєрміато", що являє собою грецьку передачу двох мадярських назв тюркського походження, а саме "kürt" і "guarmat" [13, с.162–163, 395]. Вона є варіантом написання самоназви орди кутригурів, яка кочувала в басейні середньої течії ріки Сіверський Донець та на землях, що простягалися на південний захід від цього басейну, і сягали завороту ріки Дніпро в районі Дніпровських порогів. У назві "дучі" простежується найменування родового клану Дулу, із якого походив хан Кубрат, правитель майбутнього військово-політичного союзу кочових болгарських орд. Зважаючи на те, що цей правитель був вождем орди гуногундурів, територія кочування якої охоплювала Нижнє Подоння, Східне Приазов'я та Західне Прикубання, належить уважати, що в даному випадку йдеться про названу орду. Назва "огхондор" ототожнюється із ордою унногундурів, кочування якої відбувалося в районі Донецького Кряжу та в степах Західного Приазов'я [8, с.36; 4, с.168–170]. Отже, подвійність названих етнонімів відображує поширення загальної етнічної назви "bol-ogur" на окремі орди угро-тюрків, кожна з яких мала також власну самоназву. Більшість дослідників уважає, що етимологія даної етнічної назви відображує як походження названих орд від стародавніх угрів ("ogur"), так і збереження найменування того гунського родового клану, від якого походила значна частина правлячих

династій окремих племінних утворень угро-тюрків, що кочували на означеному територіальному просторі [23, с.61, 107–108].

Згідно з повідомленнями візантійських писемних документів, степи Північно-Східного Приазов'я залюдовала іще одна угро-тюркська орда, відома як утургури, тобто "малі угри" [1, V, 11, с.147; 18, с.384]. Але у 558 р. названа орда була розгромлена кочівниками-аварами, які вторгнулися у Північно-Східне Приазов'я із степів Прикавказзя, і уклали союзницьку угоду проти утургурів з кутригурами [50, р.131–132]. Після даної події частина кутригуров у складі аварської орди відійшла на захід, до Паннонії [33, IV, 23, 29; 51, р.404–405]. У 630 р., після невдалого повстання проти аварського гноблення, паннонські кутригури змушені були відійти до Баварії, де вони були знищені за наказом франкського короля Дагоберта [28, р.157–158]. Щодо тієї частини кутригурської орди, яка залишилася в степах Північно-Східного Приазов'я, то вона з часом з'єдналася з ордою утургурів і взяла участь у подальшому формуванні угро-тюркської етнічної спільноті, званої "болгари" [8, с.37–38, 126; 4, с.110–111]. Активізації процесу етнічного зближення цієї етнічної спільноті на засадах її подальшої тюркизації сприяло пробування від часу поміж 556 і 571 рр. до 630 р. орд унногундурів і утургурів у складі Західного Тюркського каганату [25, II, р.896; 16, с.420]. Дійсно, після 635 р. хан Кубрат поширив свою владу на орди утургурів і кутригуров, а потім – на орду унногундурів [6, с.109–116, 131]. Отже, був створений військово-політичний союз угро-тюркських кочових племен, відомий авторам візантійських писемних документів VII–VIII ст. як "Велика Болгарія" / παλαια Βούλγαρια / [52, р.545–546; 39, с.503–504]. Але після 642 р. назване протидержавне утворення припинило своє існування під тиском хозарів [4, с.363].

У творі ал-Х^уварізмі хозари / الخَزَر / згадані у розділі, що має назву "Шостий клімат, його широта – 45°. Міста, які [розташовані] в шостому кліматі" / الْإِقْلِيمُ السَّادِسُ عَرَضُهُ مِنَ الْمَدُنُ الَّتِي فِي الْإِقْلِيمِ السَّادِسِ [31, с.32]. Зважаючи на те, що у цьому розділі йдеться про "міста" / المَدُنُ /, належить зазначити, що в даному випадку арабський термін "місто" / مدینة / має значення не "населений пункт", а "залоднена місцевість". Тому семантику вислову "місто ал-хазар" належить розуміти як "місцевість [мешкання] хозарів". Згідно з координатними показниками, згадана місцевість локалізована ал-Х^уварізмі на землях, розташованих на північний схід від області Хорезм, тобто на значному віддаленні у східному напрямі від території Хозарського каганату. Разом з цим, наявною є відповідність згаданих координатних показників географічному положенню степової смуги Західного Сибіру, де у III–IV ст. відбувався процес асиміляції місцевим угорським населенням витисненої китайцями із Сінцзяна тюрко-монгольської орди, відомої як "хун-ну". Саме результатом даної асиміляції було формування угро-тюркських етнічних спільнот, у тому числі й хозарів [49, с.258–277; 38, р.72, 491]. Виявляється, що звістка ал-Х^уварізмі про "місцевість [мешкання] хозарів" була запозичена

із якихось писемних джерел, що походять від часів, які передували вторгненню хозарів у складі гунської орди у Східну Європу взагалі, і на територію "Європейської Сарматії" Клавдія Птолемея зокрема. Тому ми вважаємо, що етнонім "бурджан" в ал-Х^уварізмі означає сукупність угро-туркських кочових етносів, що залюдовали степову смугу Східної Європи до вторгнення хозарів на дану територію. Але, зважаючи на те, що координати "центру" / وَسْطَهَا / "країни Сарматийі – землі бурджан" співвідносяться із місцевістю, розташованою на південь від Нижнього Дунаю, можна припустити, що ал-Х^уварізмі було відомо про розселення болгарської орди унногундурів у Нижньому Подунав'ї після загибелі "Великої Болгарії".

У творі "Книга про небесні рухи та збірка знання про зірки" / كِتَابُ الْحَرَكَاتِ السَّمَاءُوِيَّةِ وَجَوَامِعُ عِلْمِ الْجُوُمِ, написаному між 838 і 861 рр. арабським астрономом Абу ал-Аббасом Мухаммадом ібн Кясіром ал-Фаргані [36, s.191], в описаннях шостого / الْقَلْيُمُ السَّادِسُ / і сьомого "кліматів" Землі / وَرَأَءُ السَّبِيعِ / та місцевостей, розташованих "позад цього [сьомого] клімату" / بِلَادِ بُرْجَانِ, містяться повідомлення про "країну бурджан" [41, p.38]. Зокрема, в описанні шостого "клімату" наданий перелік тих географічних пунктів, що розташовані у межах цієї умовної смуги Землі. Зокрема, в ньому згадані деякі малоазійські міста, а саме Амазея / أَمَاسِيَا /, Гераклея / هَرَقْلَة /, і Халкедон / خَلْقِيدُون /, та столиця Візантійської імперії, місто Константинополь / الْقُسْطَنْطَنْطِينِيَّة / . Лише після цього названа "країна бурджан". Зважаючи на те, що згаданий перелік відбувається у напрямі зі сходу на захід, виявляється, що ал-Фаргані локалізував географічне положення даної країни у місцевості, розташованої на захід від Константинополя. При цьому важливо мати на увазі, що Константинополь знаходився на західному березі протоки Босфор, тобто поблизу від південно-західного узбережжя Чорного моря. Що стосується описання сьомого "клімату", то в ньому повідомляється про те, що південна межа цієї умовної смуги Землі сягає "країни бурджан" після того, як "перетинає" / يَقْطُعُ / водний простір "моря ар-Рум" / بَحْرُ الرُّومِ /. Щодо семантики названого гідроніму, то зазначимо, що іменник "ар-рум" має походження від грецького етноніму "ромей" / Ῥωμαῖοι /, який являє собою самоназву візантійців [35, s.84]. Ґрунтуючись на вище розглянутому переліку населених пунктів, що міститься в описанні шостого "клімату" Землі, можемо стверджувати, що південна межа сьомого "клімату" Землі, згідно з ал-Фаргані, пролягала на північ від півострову Мала Азія та від Константинополя, і перетинала Чорне море, сягаючи східного узбережжя цього водного басейну. Запропонована нами семантика гідроніму "море ар-Рум" явно простежується у творах деяких учених Арабського халіфату IX–X ст. [30, p.145; 37, p.45–46]. Дослідження повідомлення ал-Фаргані про південну межу місцевостей, розташованих "позад цього [сьомого] клімату", виявило, що дана умовна лінія сягала "країни бурджан" у місцевості, що розташувалася на південь від дельти ріки Дунай. Така локалізація географічного

положення "країни бурджан" надає підставу для міркування, що у творі ал-Фаргані етнонім "бурджан" означає населення Дунайської Болгарії [14, с.203].

Найменування цієї слов'янської країни походить від загальної етнічної назви "bol-ogur", якою означалася сукупність угро-тюркських племен Східної Європи. Дане історичне явище було спричинене змінами в етнічній ситуації, які відбулися в середині VII ст. у степовій смузі названого регіону. Після загибелі "Великої Болгарії" орда унногундурув на чолі із ханом Аспарухом відійшла під тиском хозарів із території свого первісного пробування у західному напрямі [23, с.60–61; 4, с.172]. У межиріччі Дністра і Дунаю унногундури на деякий час призупинили свою міграцію. Втім, незабаром вони підпали під зверхність Аварського каганату, територія якого охоплювала Паннонію та прилеглі до цієї низовини землі. Дано обставина змусила хана Аспаруха укласти союзницьку угоду з Візантійською імперією. Це надало названому правителю можливість заснувати у Нижньому Подунав'ї близько 650 р. протодержавне утворення угро-тюрків з адміністративним центром у селищі Певка, що знаходилося поблизу від міста Ісаккея. Однак, посилившись протягом наступних 29-ти років, болгари-унногундури розпочали експансію проти Візантійської імперії. Вони підкорили сім слов'янських племен, які залюдовували землі нижньо-дунайських провінцій Добруджа і Мізія, та опанували територію, розташовану поміж рікою Дністер на півночі й гірським пасмом Стара Планина на півдні. Столицею Болгарської держави стало місто Пліска [3, с.16–87; 21, с.156–219; 22, с.47–56; 11, с.5–195].

У VIII – першій половині IX ст. відбувався процес поступового посилення Болгарської держави. Зважаючи на те, у другій половині VII ст. південно-східні межі Хозарського каганату сягнули ріки Дністер, головним завданням зовнішньої політики Дунайської Болгарії з цього часу було витиснення хозарів із степової смуги Дністро-Дніпровського межиріччя. У 818–820 рр. болгарське військо завдало поразки хозарам і змусило їх відійти за ріку Дніпро. Лише опанування між 822 і 836 рр. земель Дністро-Дніпровського степового межиріччя угорською кочовою ордою мадярів, яка підпала під зверхність Хозарського каганату, надало можливість хозарам певною мірою утримати під своїм контролем територію названого регіону [54, р.296–298; 35, с.26–27; 4, с.470].

Іншим об'єктом зовнішньополітичної активності дунайських болгарів був Аварський каганат, який контролював басейн середньої течії Дунаю та Трансильванію, позбавляючи Болгарську державу можливості для розвитку її торгівельних зв'язків з Каролінгською імперією. Саме тому Дунайська Болгарія втрутилася у війну Аварського каганату з Каролінгською імперією в якості союзника останньої. У 803–804 рр. збройні сили цієї держави, очолювані ханом Крумом, розгромили військо аварів, після чого Аварський каганат припинив своє існування. Надалі Болгарська держава зосередила свої воєнні зусилля проти

Каролінгської імперії, і у 826 р. військо дунайських болгарів на чолі з ханом Омуртагом витиснуло франків із східної частини Паннонії. Після цього Болгарська держава підкорила слов'ян-ободритів і запровадила свій контроль над Східною Славонією, Трансильванією, та землями, розташованими у пониззі ріки Тиса [19, с.119–120; 26, р.158, 173]. Отже, під час написання ал-Фаргані свого твору Дунайська Болгарія перетворилася на одну з наймогутніших держав Європи. Саме дана обставина, на наш погляд, спричинила зміну цим ученим семантики етноніму "бурджан" порівняно з твором ал-Х^уварізмі.

У часи життя ал-Фаргані Дунайська Болгарія за етнічним складом свого населення була гетерогенною державою, в межах якої відбувався процес асиміляції угро-тюрків слов'янами [3, с.16–87]. Втім, цей процес ще не був завершений, і панівну верству населення Дунайської Болгарії складали нащадки гуногундурів. Дійсно, згідно зі звістками візантійських писемних документів означеної історичної доби, до середини IX століття правителі цієї держави означалися стародавнім тюркським титулом "хан" / Κάνες / [39, с.495]. Саме ця панівна верства населення Болгарської держави була означена ал-Фаргані етнонімом "бурджан". Разом з цим належить зазначити, що у творі згаданого вченого відсутні будь-які натяки про належність цього терміна до слов'янських етносів, що залюдовали Нижнє Подунав'я.

Таким чином, здійснене нами дослідження виявило, що у творах, які належать до "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, семантичне значення етноніму "бурджан" є подвійним: якщо у "Кнізі картини Землі" ал-Х^уварізмі цей етнонім означає сукупність угро-тюркських орд, що кочували степами Східної Європи з кінця V до середини VII ст., то у творі ал-Фаргані "Книга про небесні рухи та збірка знання про зірки" він існує як означення назви як Болгарської держави, так і угро-тюркської панівної верстви її населення. Зважаючи на те, що Болгарська держава означеного часу була слов'яно-тюркською за складом свого населення, доцільно визнати, що дана подвійність семантичного значення етноніму "бурджан" відображує таку особливість процесу формування болгарської етнополітичної спільноті, як перетворення самоназви угро-тюркської орди на найменування створеного цими угро-тюрками державного утворення на землях, залюднених нижньо-дунайськими слов'янами. З часом поняття саме державної підданості (болгари), але не етнічної належності (слов'яни), відобразилося у самоназві болгарського етносу [15, с.240–241].

Втім, відображення процесу поширення семантики етноніму "бурджан" на слов'янське населення Болгарської держави у творах, які належать до "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, не простежується. Дано обставина потребує подальшого дослідження визначененої нами проблеми. Тому передбачається продовження наших наукових пошуків у цьому напрямі в

межах окремого аналізу інформації, що міститься у творах учених Арабського халіфату означеної історичної доби, які належать до так званого "описового" жанру арабської географічної літератури.

Література

1. **Агафий** Миринейский. О царствовании Юстиниана / [пер. с гр. и прим. М. В. Левченко]. – М. : АН СССР, 1953. – 221 с.
2. **Аммиан** Марцеллин. История // Латышев В. В. Scythika et Caucasicia. Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев. – СПб. : Имп. АН, 1893–1906. – Т.II. – Ч.II : Латинские писатели. – 1906. – С.323–344.
3. **Ангелов** Петар. България и българите в представите на византийците (VII–XIV век) / Петар Ангелов; ред. Йордан Соколов. – София : Издателство "ЛИК", 1999. – 285 с.
4. **Артамонов М. И.** История Хазар / М. И. Артамонов; отв. ред. Л. Н. Гумилев. – Л. : Гос. Эрмитаж, 1962. – 523 с.
5. **Бартольд В. В.** Введение к изданию "Худуд ал-алам" / В. В. Бартольд // Бартольд. В. В. Сочинения / [пред. ред. кол. Б. Г. Гафуров]. – М. : Восточная литература, 1963–1973. – Т.VIII. – Работы по источниковедению / В. В. Бартольд; отв. ред. А. С. Тверитинова. – 1973. – С.504–545.
6. **Генинг В. Ф.** Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник) / В. Ф. Генинг, А. Х. Халиков; ред. Н. Я. Мерперт. – М. : Наука, 1964. – 200 с.
7. **Геродот.** Исторії в дев'яти книгах / [відп. ред. П. П. Толочко; пер., передм. та прим. А. О. Білецького]. – К. : Наукова думка, 1993. – 573 с.
8. **Гумилев Л. Н.** Древние тюрки / Л. Н. Гумилев. – М. : Тов. "Клышников – Комаров и К°", 1993. – 526 с.
9. **Димитров Д. И.** Прабългарски племена в Источна и Централна Европа / Д. И. Димитров // Проблеми на прабългарската история и култура / [ответствен редактор Рашо Рашев]. – София : АРГЭС, 1989–1991. – Т.I: Втора международна среща по прабългарската археология. Шумен, 1986. – 1989. – С.32–54.
10. **Ермолова И. Е.** Сведения позднеантичных и раннесредневековых авторов о первом периоде пребывания гуннов в Европе // Восточная Европа в древности и средневековье: сборник статей / [отв. ред. Л. В. Черепнин]. – М. : Наука, 1978. – С.49–54.
11. **Заимов Й.** Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия / Й. Заимов. – София: Българската академия на науките, 1967. – 345 с.
12. **Коновалова И. Г.** Восточные источники / И. Г. Коновалова // Древняя Русь в свете зарубежных источников [уч. пособ.] / [отв. ред. Е. А. Мельникова]. – М. : Логос, 1999. – С.169–258.
13. **Константин** Багрянородный. Об управлении империей: текст, перевод, комментарий. Изд. 2-е, испр. / [ред. Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев]. – М. : Наука, 1991. – 494 с.
14. **Крюков В. Г.** Писемні джерела Арабського халіфату IX–X ст. про етноісторичні процеси на території України: дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: 07.00.06 / Крюков Віктор Григорович. – К., 2010. – 518 с.
15. **Литаврин Г. Г.** Этнические процессы в Центральной и

Юго-Восточной Европе и особенности формирования раннефеодальных славянских народностей / Г. Г. Литаврин, Е. П. Наумов // Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII веков): сб. статей / [ред. Г. Г. Литаврин]. – М. : Наука, 1991. – С.232–249. 16. **Менандра** Византийца продолжение истории Агафии // Византийские историки: Дескипп, Эвианий, Олимпиодор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннес, Феофан Византиец – переведенные с греческого Спиридоном Дестунисом / [пер. с греч. Спиридона Дестуниса, прим. Гавриила Дестуниса]. – СПб. : Издательство духовного ведомства, тип. Л. Демиса, 1860. – С.321–497. 17. **Полосин В. В.** Этноним "булгари" в арабских сочинениях / В. В. Полосин // VII Годичная сессия Ленинградского отдел. Института востоковедения Академии наук СССР (Краткие сообщения по арабистике). – М. : Наука, 1971. – С.26–29. 18. **Прокопий** из Кесарии. Война с готами. Книги 5–7 из "Истории войн Юстиниана с персами, вандалами и готами" / пер. с гр. Кондратьева С.П.; вст. ст. Удальцовой З. В. – М. : ИАНС, 1959. – 512 с. 19. **Сентепри Й.** О позднеаварских и раннеболгарских связях / Й. Сентепри // Проблеми на прабългарската история и култура / [отговорен редактор Рашо Рашев]. – София : АРГЭС, 1989 – 1991: – Т.I: Втора международна среща по прабългарската археология. Шумен, 1986. – 1989. – 465 с. – С.117–128. 20. **Скржинская М. В.** Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего [По книге "Естественная история"] / М. В. Скржинская; отв. ред. В. А. Ильинская. – К. : Наукова думка, 1977. – 126 с. 21. **Тъпкова-Заимова В.** България на Аспарух и България на Кубер / В. Тъпкова-Заимова, М. Войнов // Военно-исторически сборник. Министерство на народната обрана. – София : Военното издателство, 1982. – №5. – С.47–56. 22. **Тъпкова-Заимова В.** По някой въпроси за етническите промени на Балканите през VI–VII вв. / В. Тъпкова-Заимова // Известия на Института за история. Отдел за исторически и педагогически науки. – София : Българската академия на науките, 1963. – 229 с. 23. **Чичуров И. С.** Византийские исторические сочинения: "Хронография" Феофана, "Бревиарий" Никифора. Тексты, пер., ком. / И. С. Чичуров // Древнейшие источники по истории народов СССР. – М. : Наука, 1980. – 215 с. 24. **Altheim F.** Geschichte der hunnen / von F. Altheim [mit Beiträgen von Robert Göld]. – Berlin : Verlag "Walter de Gruyter und C.", 1962. – Band 4: Die europäischen Hunnen / [mit beiträgen von Evgen Lozovan, Ruth Steil und Erika Trautmann]. – VII, 388 s. 25. **Annales** quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari cum aliis / [edidit M. J. de Goeje; recensuerunt Jacob Barth et Theodor Noldeke]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1871–1889. – Secunda series. – Volum II. – XX, 1304, [12] p. 26. **Annales** regni francorum inge ab 741 usque ad a 829. qui dicuntur annales laurissenses maiores et Einhardi / [post ididit G. H. Pertzii; recognition Fridericus Kurze]. – Hannoverae : Hahn, 1896. – XX, 204 p. 27. **Canard M.** Les Arabes et Bulgare au debut de Xe siècle / par M. Canard // Buzantion: Revue Internationale des Etudes Byzantines / Fond

Byzantine et Neo-Greque. – Paris–Liege : Smprime en Belgique, 1936. – Tome XI. – 213 p. 28. **Chronicorum** quae dicuntur Fredegarii Scholastici, liber IV // Monumenta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum Rerum Merovingicarum / [edidit Societas aperiendis fontibus Rerum Germanicarum medii aevi]. – Hannoverae : Impensis bibliopoli Aulici Hahiani, 1888. – T.II: Fredegarii et aliorum chronica. Vitae sanctorum. – P.119–168. 29. **Claudii Ptolemaei.** Geographia / [e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicibus, tabulis instruxit C. Millerus]. –P. : Editore Alfredo Firmin Didot, 1883. – Vol.1. – Pars 1. – 570 p. 30. **Compendium** libri Kitab al-Boldan auctore Ibn al-Fakih al-Hamadhani // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870–1894. – Pars V. – 1885. – LXVIII, 394 p. 31. **Das Kitab surat al-ard des Abu Ğa'far Muhammad Ibn Musa al-Huwarizmi** / [herausgegeben nach dem handschriftlichen Unicum der Bibliothèque de l'Université et régionale in Strassburg (cod. 4247) von Hans v. Mžik] // Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik]. – Leipzig : Verlag "Walter de Gruyter und Co.". – Band III. – 162 s. 32. **Honigmann E.** Die sieben Klimata und die πολεῖς επζεημος: Eine Untes, zur Geschichte und Astrologie im Altertum und Mittelalter. Mit Unterstützung der Notgemeinschaft der dt. Wiss und dés Forschung sinst. Für Geschichte der Naturwiss / von Ernst Honigmann. – Heidelberg : Winter, 1929. – 247 s. 33. **Gregorius Turonensis.** Historia Francorum // Monumrnta Germaniae Historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum Rerum Merovingicarum / [edidit Societas aperiendis fontibus Rerum Germanicarum medii aevi]. – Hannoverae : Impensis bibliopoli Aulici Hahiani, 1884. – T.I. – VIII, 450 p. 34. **Ioannes Antiochenus** Fragmenta // Excerpta historia iussu imperatori Constantini Porphyrogeniti confecta III / [edidit Carl de Boor]. – Beroloni : Wiedmann, 1905. – P.58–150. 35. **Krandžalov D.** Hodnota zpráv al-Mas'udiho o Bulgarech (na Dunaji) a Ruseh. Príspevky k medzislovanskym vstahom československým vstahom dejinacn / D. Krandžalov // Slovanske studie. – Bratislava, 1960. – Číslo 3. – S.467–495. 36. **Lewicki T.** Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcją Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953) i Instytutu Historii Kultury Materiałnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław; Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk, 1956. – T.I. – 383, XIV s. 37. **Maçoudi.** Les Prairies d'or / [texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteill] // Société Asiatique: collection d'ouvrages orientaux. – P. : Edition "Imprimerie Imperiale", 1864–1877. – Tome deuxième. – V, 467, [7] p. 38. **Maench-en-Helfen J. O.** The World of the Huns. Studies in their history and culture / J. O. Maench-en-Helfen; edited by Max Knight. – Berkeley and Los Angeles: University of California press, 1973. – XXXII, 602 p. 39. **Marquart J.** Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur

Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840–940) / von J. Marquart. – Leipzig : Dieterich, 1903. – L, 557 s. 40. **Moravesik G.** Byzantinoturcica / von Gyula Moravcsik. – Budapest: Pazmany Péter Tudomanyegyetemi görög filologia intezet, 1942. – Band 1: Die Bizantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. – 378 s. 41. **Muhammedis** Filii Ketiri Ferganensis qui volgo Alfraganus dicitur Elementa Astronomica. Arabice et Latine. Cum notis ad res exoticas sive Orientales, quae in iis Occurrant / [editit Jacob Golius]. – Amstelodami : Opera Jacobi Golii, 1669. – 238, 288 p. 42. **Mžik H.** Osteuropa nach der arabischen Bearbeitung der „Γεωγραφικη υφηγεσις“ des Klaudius Ptolemaios von Muhammad ibn Musa al-Huwarizmi / von H. Mžik // Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes / [herausgegeben von V. Christian, W. Czermar, H. Junker]. – Wien : Selbstverlag des orientalischen institutes der universitat, 1936. – Band 43. – №3, №4. – S.161–193. 43. **Mžik H.** Parageographische Elemente in den Berichten der abischen Geographen über Südostasien / von H. Mžik // Beitrage zur historischen Geographie, Kulturgeographie, Ethnographie und Kartographie, vornehmlich des Orients. – Leipzig und Wien : Eberreicht, 1929. – S.172–202. 44. **Mžik H.** Ptolemaeus und die Karten der arabischen Geographen / von H. Mžik // Der Islam: zeitschrift für Geschichte und kultur des islamischen orients / herausgegeben von C. H. Bekher in Berlin und H. Ritter in Hamburg. – Berlin und Leipzig : Verlag "Walter de Gruyter und Co.", 1915. – Band 6. – Heft 2–5. – 335 s. 45. **Nallino C. A.** Al-Battani / by C. A. Nallino // The Encyclopaedia of Islam. A dictionary of the geography, ethnography and biography of the muhammadan peoples. New edition / [edited by J. H. Kramers. Prepared by a number of leading orientalists. Under the patronage of the International union of the academs]. – Leiden : Verlag von E. J. Brill; London : Luzac. – 1954–1993. – Vol.I. – Fascicle 18. – P.1004–1005. 46. **Nallino C. A.** Al-Huwarizmi e il suo rifacimento della geografia di Tolomeo / C. A. Nallino // Memoire della Classe di Scienze morali, storiche e filosofiche della reale Aceademia dei Linci. – Roma : Publisazipni dell 'Instituto per l'Oriente, 1894. – T.CCXCI. – Vol.11. – Parte 19. – P.5–55. 47. **Nallino C. A.** La bibliotheca Geographorum arabicorum di M. J. de Goeje / C. A. Nallino // Cosmos. Communicationi sui progressi piu resenti e notevoli della geografia e scienze affini, di Guido Gora. – Torino, 1873–1902. – Serie II, XII. – Fascicle II. – 1894–1895. – P.45–66. 48. **Nallino C. A.** Raccolta di Scritti editi e inediti, V / C. A. Nallino // Astrologia, astronomia, geografia / [a cura di Maria Nallino]. – Roma : Publisazipni dell 'Instituto per l'Oriente, 1944. – P.525–558. 49. **Patkanoff S.** Über der Sabiren / von S. Patkanoff // Corosi Csoma Archivum. A Körösi Csoma – tarsáság folyóieata. – Budapest: Körösi Csoma – tarsáság; Leipzig : O. Harrasowitz, 1926–1943. – Kötet 3. – Füzet 1. – 1940. – S.258–277. 50. **Pelliot P.** L'origine du mon de "Chin" / par P. Pelliot // T'oung Pao. Archives pour servir a l'étude de l'histoire, des langues, de la géographie et de l'ethnographie de l'Asie orientale (Chine, Japon, Koree, IndoChine, Asiae centrale et Malaisie) Leide: Verlag von E. J. Brill, 1912. – Seria 2. – Volume 8. – P.12–187. 51. **Pritsak O.** The Slavs

and the avars / O. Pritsak // Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo. XXX. Gli Slavi occidentali e meridionali neill'alto medioevo. Spoleto, 15–21 aprile 1892. – Spoleto, 1893. – P.353–435.
52. **Theophanis Chronographia** / [ex recensione Joannis Classeni] // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / [edidit emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrui. Opera eiusdem Niebuhrui. J. Bekkeri, L. Schopeni, G. Dindofii. Aliorumque philologorum parata]. – Bonnae : Impensis E. Weberi, 1828–1898. – Vol.I. – №2. – 1839. – LIV, 786 p.
53. **Thompson E. A.** A history of Attila and the Huns / by E. A. Thompson. – Oxford : Clarendon press, 1948. – XII, 228 p. 54. **Vernadsky G.** A history of Russia / George Vernadsky, Michael Karpovich. – New Haven: University press, 1943. – Vol.1: Ancient Russia / [research associate in history in Yale university], 1943. – XXIV, 425 p.

Крюков В. Г. Еволюція семантики етноніму "бурджан" / بُرْجَان / у творах "astronomichnego" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя

У статті на засадах джерелознавчого аналізу текстів творів учених Арабського халіфату, що належать до "астрономічного" жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, здійснюється виявлення змін у семантичному значенні етноніму "бурджан" ("болгари") на різних етапах етногенезу кочових племен угро-тюрків, які являли складову процесу формування етносу дунайських болгар. Виявлено, що у "Книзі картини Землі" ал-Х'варізмі названий етнонім означає ті угро-туркські етнічні спільноти, що залюднювали степову смугу Східної Європи до вторгнення на згадану територію хозарів, а у творі ал-Фаргані "Книга про небесні рухи та збірка знання про зірки" його семантика обмежена найменуванням створеної угро-тюрками у Нижньому Подунав'ї Болгарської держави, та означенням панівної верстви її населення. Автор уважає, що зміна семантичного значення етноніму "бурджан" відображує перетворення поняття державної підданості на самоназву слов'янської етнополітичної спільноти, відомої як дунайські болгари.

Ключові слова: "бурджан", "астрономічний" жанр, арабська географічна писемна традиція.

Крюков В. Г. Эволюция семантики этнонима "бурджан" / بُرْجَان / в сочинениях "астрономического" жанра арабской географической письменной традиции периода раннего средневековья

В статье на основе анализа текстов сочинений учёных Арабского халифата, которые принадлежат к "астрономическому" жанру арабской географической письменной традиции периода раннего средневековья, выявлены изменения семантического значения этнонима "бурджан" ("болгары") на разных этапах этногенеза кочевых племен угро-тюрок,

которые были составной частью процесса формирования этноса дунайских болгар. Определено, что в "Книге картины Земли" ал-Х'варизми данный этноним обозначает угро-турские орды, которые кочевали спепями Восточной Европы до вторжения на эту территорию хазар. В сочинении ал-Фаргани "Книга о небесных движениях и свод науки о звездах" его семантика ограничена называнием созданного в Нижнем Подунавье государства угро-тюрок и обозначением господствующего слоя его населения. Автор считает, что изменение семантического значения этнонима "бурджан" отображает преобразование понятия государственного подданства в самоназвание славянской этнополитической общности дунайских болгар.

Ключевые слова: "бурджан", "астрономический" жанр, арабская географическая письменная традиция.

Krukov V. G. The Evolution of semantic of the ethnonym "Burgan" / بُرْجَان / in the works of "astronomy genre" of Arabic geographical tradition of the early Middle Ages

Based on a wide range of primary sources related to "astronomy genre" of Arabic geographical tradition of the early Middle Ages, the article is devoted to the analysis of the ethnonym "burgan" and its semantic considering differing stages of ethnogenesis of Turkic-Ugric nomads which took part in the formation of the Danubian Bulgares. It has been found that in the "Book of the Picture of the Earth" by al-H'warizmi the mentioned ethnonym designates Turkic-Ugric hordes which migrated through the steppes of East Europe before the invasion of the Khazars. In "A book of Celestial movements and a Summary of the Science of the Stars" written by the Fargani the aforementioned ethnonym means both the Turkic-Ugric State established in the Lower Danube and the dominant strata of its population. The author considers that semantic changes of the ethnonym "burgan" mark transformation of the conception of citizenship to the notion of Slavic ethnic and political community of the Danubian Bulgars.

Keywords: "burgan", "astronomy genre", Arabic geographical tradition.

Стаття надійшла до редакції 9.11.2011 р.

Прийнято до друку 24.01.2012 р.

Відомості про авторів

1. **Бевзюк Євген Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент, декан факультету міжнародного бізнесу та міжнародного права Закарпатського державного університету.
2. **Богданова Тетяна Геннадіївна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціальних наук Луганського державного медичного університету.
3. **Борисова Ольга Василівна** – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
4. **Дегтярьов Сергій Іванович** – кандидат історичних наук, докторант Київського національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
5. **Городня Наталія Данилівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
6. **Грубінко Андрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету.
7. **Зеленцова Світлана Миколаївна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціальних наук Луганського державного медичного університету.
8. **Зеркаль Микола Миколайович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії історії та спеціальних історичних дисциплін Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.
9. **Зуєва Анастасія Олексandrівна** – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
10. **Калініченко Вячеслав Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і всесвітньої історії Харківської державної академії культури.
11. **Камінська Олена Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії держави і права, філософії і гуманітарних дисциплін ПВНЗ Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон.
12. **Кириченко Олена Борисівна** – аспірант кафедри історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.
13. **Ковалчук Станіслав Васильович** – аспірант кафедри нової та новітньої історії Одеського Національного Університету імені I. I. Мечникова.
14. **Кожушко Андрій Валерійович** – магістрант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".

15. **Козирева Марина Едуардівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.
16. **Крюков Віктор Григорович** – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
17. **Куйбіда Віктор Віталійович** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та методики навчання, директор Інституту фізичного виховання та природознавства ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди".
18. **Ладига Людмила Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та правознавства Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
19. **Макушенко Яна Сергіївна** – здобувач кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.
20. **Набока Олександр Вікторович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
21. **Панченко Ганна Юріївна** – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
22. **Потапенко Ярослав Олександрович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди".
23. **Романько Олег Валентинович** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії і соціальних наук Кримського державного медичного університету ім. С. І. Георгієвського.
24. **Сбродов Олександр Олександрович** – аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
25. **Скіба Андрій Юрійович** – аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".
26. **Харковський Руслан Геннадійович** – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

Відповідальні за випуск:
д-р і. н., проф. Бурьян М. С.,
к. і. н. Савенков В. В.,
к. і. н. Савенкова І. Ю.

Здано до склад. 27.12.2011 р. Підп. до друку 27.01.2012 р.
Формат 60'84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 26,97. Наклад 200 прим. Зам. № 52.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел. / факс: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3459 від 09.04.2009 р.